

ILLYÉS GYULA

Gyors jegyzetek

A költők dolga az, hogy magukkal foglalkozzanak. De nincs elviselhetőlenebb, ha csak egy hajszállal többet foglalkoznak magukkal annál, ami engem is érdekel: vagyis az én személyes ügyem.

*

Eszteendők óta ez az irodalom a műhelyét mutogatja. A művei helyett is.

*

X. is zsonglőrmutatványt végez a szerszámaival. Bár csak forgatná.

*

Káprázatos. De nem csodálatos.

*

Goethe: „Óvakodjunk attól, hogy irodalmárainkkal együtt azt mondjuk: a Költészet: Politika, vagy hogy a politika megfelelő tárgy a Költő számára. Thomson angol költő nagyon jó verset írt az évszakokról, ám nagyon rosszat a szabadságról, mégpedig nem azért, mert hiányzott a poézis a költőből, hanem mert a tárgyból hiányzott a poézis. Mihelyt politikai hatásra törekszik egy költő, föl kell esküdnie egy pártra, és mihelyt megteszi ezt, mint költő elveszett; búcsút kell mondania szabad szellemének, elfogulatlan áttekintőképességének, és fülére kell húznia a korlátoltság és a vak gyűlölet sapkáját.”

Szó szerint ez hát az a híres vélemény. (Eckermann, 562. lapján.) De aki erre esküszik, az is nyomban fülére húzza az elfogultság sapkáját. Nincs tárgy, amelyből „hiányzik a poézis”. Amelyből nem csíholható ki. Ha költő üti hozzá az acélt. Bár olyan egyszerű volna a kérdés, ahogy a kezdő — a századkezdő — Goethe hiszi. Még rossz politika is szikráztatott jó verset, sajnós.

*

Barbár vagyok, született, kinevelhetetlen. Leplezni sem tudtam. Megtévesztő csak az volt, hogy féltett szentélyekbe is behatoltam, bonyolult zárú ládákat is kinyitottam. De hát ilyesmiben a barbárok ugyancsak találékonyak, fölülmúlják a szakképzetteket is. Ugyanaz a kéz hányta a trágját s köszörülte volna a gyémántot. Valamiképp ugyanazzal az indulattal; sőt céllal. Mindezt nem holmi barbár — divatos — büszkeség mondatja. Erőszakosan szerettem volna — szeretnék — nem barbár lenni.

*

A néprajzosok merészsége. Lévi-Strauss szellem-kalandos útleírásai — a Szomorú Trópusok-ban — vannak olyan abbagyhatatlanok, mint hajdan May Károlyéi. A civilizáció törvényeit a még ruhát s lakást is alig ismerő, még rovarokkal is táplálkozó, szemtanúk előtt szeretkező dél-amerikai törzsek közt tanulmányozza. Szeme van olyan szomjas, mint volt (a most nemzetközi tekintéllyé lett) Roheim Gézáé a csurungák közt és a magyar népszokások mélylélektani boncolása közben. Kár, hogy Lévi-Strauss szépíró is vágyik lenni, annak pedig itt még erősen közepes. (Bámulom Örvös Lajost, a fordítót, ahogy a mondatok kusza őserdejében követni tudja a tapogatózó gondolat ösvényét.) A könyv egy-két következtetése — mert nincs kellően kifejtve s a helyére téve — épp csak meghökkent, a merészségével. Lévi-Strauss szerint a népegyenlőséget nem kis mértékben szolgálta az írásbeliség: lehetővé tette az alattvalói listák készítését, a hivatalok szívós szervezését. A bürokrácia ott született, ahol a betű: a szumér városokban. A másik merészsége a kalandbíró etnográfusnak egy hazafias jó tanács: egészítse ki Franciaország (az akkori) negyvenötmillió lakosságát legalább huszonötmillió idegennel, nyissa föl határait, főleg Afrika felé; az Egyesült Államok is ilyen szabad beáramlástól lett erős nagy nemzet. Mivel ez a tétel sincs kellőképpen helyére téve, a nem szakmai kérdések is alapsót ingathatnak rajta. Vajon Dél-Amerikában, ahol a határok éppoly szabadok voltak, miért nem kovácsolódott nagy erő? S a nagy erejű Észak valóban olyan nagy egységű nemzet-e?

*:

A magyar „magány”. A múlt és közelmúlt magyar szellemi élete az irodalomtörténészek gazdag mézelő akácosa lehetne. Egy kis méhszorgalom, és kaptárnyi az izes, az értékes — és értékesíthető — anyag. Az ember taláalomra is hosszú sorát mondhatja a címszavaknak, melyek egy-egy kaszyuk fölé ragasztva olyan anyagot gyűjtene a filológusnak, csak győzze kipörgetni. Tegyük csak föl kísérletül az annyit emlegetett fogalmat: a „különvalóságot”; azt, hogy a magyar „testvértelen ága nemének” — egyedüli sorsú nép. Írjuk egymás alá, mi is volt erre a fölismerésre vagy hiedelemre szellemi életünk válasza a néhány század folyamán, amióta nekünk is van sajátos szellemi életünk.

Prédikátoréknak ez az ürügy a zsidókkal való atyafiaskodásra: azokat is kiválasztotta, bár szenvedtetve, szent célra az Úr: cél lappang a mi szenvedéseinkben is. Széchenyi nemzedéke ettől serken tette, de mámorba is ettől merül. Ahogy Herder ábrázolja Európa feltörő népei közt a magyar magányosságát (s ebből következő eltűnhetőségét): ez provokál. Ez lehetne a mi „kihívás”unk. De ez az édes-bús magányra ítéltég, amit a romantika életreceptjei közül a németiség kiválaszt s hozzánk közvetít: tetszelgésre lustít. Petőfi is meg-részegül a 49-es debreceni magánytól, mikor Európa újra csendes lett, s „Magára hagyták, egymagára. A gyáva népek a magyart” — de ő az eszmék szent szeszétől mámorosodik. „Emelje ez föl lelkeinket. Hogy mi vagyunk a lámpafény.” Nem sok réteghántást kell fölfedezni, mi van Arany hun eposza alján. Sövérgás, ki a magányból.

A kritikaszellem, mely például Sajnovitsék igazát higgadtan vitte diadalra a halszag elutasítóival szemben, a századfordulón váltott előadásmódot, nyilván Arany nemzeti vállalkozásának — a múltteremtő eposzok — ellenhatásaként. Föltehető, hogy Arany János — az eposzi hitel igénylője — utánanézett a korában föllelhető dokumentumoknak, mielőtt a hun—magyar rokonságot élete főművének szerkezeti alapjává tette. Az Akadémia főtítkárát s csoportját

bajos volt Arany költői munkásságáért vagy költői hitvallásáért támadni. Holott főleg az utóbbinak ugyancsak volt ellenzéke. Vajda János köréből elfogadható, támogatható volt az elkanyarodás Aranytól: az út előre vitt.

Nem ez kapott hangsúlyt. Arany magány sugallta eszméi — és érzelmei — helyett a szegény hunokra szálltak a nyilak, hovatovább napot homályosító tömegben. Véletlenül van előttünk a példa, de érdemes egy percre elidőznünk vele.

A magyar honfoglalás nagy adatait — annak két szakaszát, az avarok népi összetételét — a legutóbbi évtizedek tárták elénk tüzetes vizsgálatra. Árpád törzsének föltételezett hun rokonsági fonala komoly állításként a két háború közt hangzott el, mindmáig komoly cáfolat, tudósi fényderítés nélkül. E terület hangneme változatlanul mégis a fölényé, a lefitymálásé. Noha az új adat azóta is igen sok, a kérdés eldöntése ma is ott áll, ahol Arany korában. Eredménytelenebbül tehát ritkán folyt annyi értekezői tinta, nyeletett annyi előadói nyál mint arról, hogy okkal keresztelhetjük-e gyermekeinket oly szivósan Attilának és Csabának; a hun—magyar kapocsról annyit tudunk, mint eleinte; a elkességnél csak annak lelkes cáfolatai alaptalanabbak.

Fölidézve, hogy a századfordulón a magyarnak nevezett nyelvi közösségből milyen nacionalista hurrák dörögtek a millennium ürügyén, megérthetjük első hallásra az addigi kritikai hang elég gyors átváltását kezdetben leplezett, majd nem is leplezett becsmérléssé. Az még lehet megható is, hogy egy bajlátott nép megünnepli a névnapját. Az Árpád vezette törzsek Duna-völgyi betörésének (vagy beűzetésének) évfordulóján épp csak e törzsek esetleges maradékai nem vivátoztak s vedeltek az Adyval is oly keserű nyelető magnum aldumason.

E maradékok közt épp ekkor másfajta ünnep terjed országossá: a zokogó búcsúé a hajójeggyel távozótól. Mert kik maradnak itt, kiknek tárulnak itt épp most kaliforniai bányák? Kik veszik hangjukkal birtokba az országot? Későbbi szerepükért Rákosi Jenő és Herczeg Ferenc már ekkori képére sátáni vonásokat rajzol az irodalomtörténet. Nem jóhiszeműségük s szolgálatkészségük bírálendő. Hanem hogy kinek hittek — vélték — ők szolgálatot tenni. S hogy honnan a kételymentességük? Ami — érthető áttétellel — tájékozódókészségüket eleve végzetesen megrontja, még jóérzéseik fokozódása közben is.

Meghökkenő hátratekinteni, hogy mit mond még a jóhiszeműség is az országról és az országnak; hogy miképp alakul s kiknek segédletével a közvélemény. A nép akkor némul el, amikor „hangadóí” és szórakoztatói támadnak. Megjelenik a század egyiptomi csapása, a bértollnok, oly tömegben, hogy a „szabad foglalkozásúak” közé nyomul, vetekedve az ügyvéddel, a művésszel. Működéséről ez esetben sem elítélésűl, hanem csak helyi ábrázolásául kínálhatunk ismét a filológusnak elvégzésre könnyű, de hatásra súlyos munkát. Alapul véve azt, hogy a népek jellegversenyében „magyar az, aki nem más”, kérjük meg a filológust, foglalja kutatócédulákra, hogy e korszak foglalkozászerű közvéleményirányítói miképp oszlottak meg a magyar nyelvet használók közt a nem mások és azok közt, akikről akár akkor, akár később azt bizonyították, hogy mások; mert nem a magyar anyanyelvű közönség érdekeinek adtak hangot. E munkának csak úgy van értelme, ha az adatjegyző iront hidegebb tárgyilagossá vezeti, mint a gyanús tumorhoz közelítő sebészi kést. A múlt ilyen föltárása után ilyen szigorú tárgyilagossággal kell szemlélnünk a logikusan elkövetkezett katasztrófát is, majd épp ilyen hűvös okszerűséggel kell kimondanunk a kérdést, mely önmagában csak téboly kitörése lehetne:

hova tette egy egész nép a szemét, az eszét, a tájékozódóösztönét útjának egy olyan szakaszán, melyen azért bukott oly irtózatosan, mert hisz azon a vak fehér botja is kitapogathatta a egyetlen lehetséges irányt.

Vegyük föl csak a szálat az első világháborúnál. A nép jövődjő uralkodója — Ferenc Ferdinánd — nyíltan vallja, hogy megveti a magyart, családi örökségképp. Oldalról leteríti egy golyó, egy másodfokúan megvetett nép sorából. Mit diktált volna Kossuth szelleme (a még friss vakolatú mauzóleumból)? Egy bojtárgyerek kikövetkeztethetné és szóba foglalhatná. A hangadók most excellálnak és most alapvizsgáznak. És oly tömör össz-szólamban, hogy méltó a föltevés: szeme s esze veszte után egy nép a hangját is elvesztette, a sajátját. Épp azért vonul hangadóinak dermedtő bögsével egy olyan küzdelembe, melyben még vezetői számára is az esély egy a százhoz. Ne forgassunk szenteskedő szemet, oldalvást se: reakciós csinnadratta. A zengő szólamba, hogy életünket és vérünket atyai Habsburgjainkért, bekapcsolják az árnyalt prímet a radikalizmus író és közíró vezérei is. A közösségbe tartozás transzcendens élményét, kezében puskával, a hazai Rilke-jelöltek egyik legőszintébbje a szerbekkel szemben fedezi föl. A haladó polgárság havi tájékoztatói Mittel-Európa diadalát várják a Győzelemtől. Van még vajon ország azon kívül, ahol az a távoli lovas üget riasztva a holt nádasokat? Vannak még, bárcsak mutatóba, afféle szellemi végváriak, már nem is a „nemzet”, hanem legalább az épp idetorlott „tömeg” őrzésére?

Túlzás volna, hogy Ady mindenütt az egyetlen alibi. A Fortissimo komor költője az ő hangjával vetekedőn magaslik társául. Vannak mások is — a Halottak Élén járónak mindmáig nem eléggé rangfokozott, mert szelíd harcívó társa: Szép Ernő (épp a szerbekről szólva) és Nagy Lajos (a keserűség mélyén), és mind a hazudni képtelenek: Móricz, Tersánszky, Szomory; majd az Esztendő és a Tett köre. Volt még a cinizmusnak is egy akkor jól romboló tábora, az Okos Gyermek — kellően szintén nem méltatott — Országos Egyesülete, Karinthy és Kosztolányi emelkedő katedrája alatt. Hangot azonban nem ezek kaptak; véleményükre csak később derült fény, a kívánt pillanatban magatartásuk magánkörű maradt. Semmi nem jellemzőbb a tudatvesztés fokára, hogy az iszonyatos tévút végén a magát nemzetnek hívő nép-együttes úgy lépett újkori történelmének nagy szakadékába, hogy szeme diadalkaput vélt látni. Mikor kelt legharsogóbb röhejt a balek? Ha elterültében azt várja, ami a hősnek jár. Ha gyógyíthatatlan balek.

∗

Tavasról tavaszra ez a fa egyre közelebb nyújtja az ablakhoz az egyiik ágát. Valóságos ormányként; már az üveget karcolja, betöréssel fenyegetve. Csakhogy ez a fa gyümölcsfa — meggyfa —, és júniusban szinte benyújtja a szobába a pirosodó gyümölcsét: izleljük meg, jó-e már. Ráadásul ezt a fát valaha én ültettem. Végre hálát is tapasztal az ember! — ez kezdetben csak a tudatom alján mocorgott, tavaly vagy tavalyelőtt. Mióta szóba, illetve gondolatba foglaltam a homályos érzést, a fa eleven társam lett; valahányszor odanézek, meghat az emberisége, a tanítványi fogékonysága; nem lökhetem vissza, nevelői tapintatból sem.